

Склад лексики сучасної української мови з погляду походження

1. Основні шари лексики української мови за походженням: споконвічні (питомі) і запозичені слова.
2. Споконвічна українська лексика, її складники.
3. Запозичені слова у складі української мови, шляхи їх проникнення.
 - 3.1. Найдавніші запозичення з різних мов.
 - 3.2. Запозичення з нових європейських та інших мов.
4. Інтернаціоналізми, екзотизми, варваризми як різновид іншомовних слів.
5. Слова-кальки.
6. Освоєння іншомовних слів в українській мові.
7. Ставлення учених, культурних діячів до запозичень.

Словниковий склад української мови сформувався протягом довготривалого її історичного розвитку. Лексика сучасної української мови – це органічний сплав різних історичних прошарків, що витворились за рахунок внутрішніх можливостей (багатозначність, синонімія, діалекти тощо) або засвоєні з інших мов.

З погляду походження вживану в сучасній українській літературній мові лексику поділяють на дві великі групи – **питому** або **корінну**, створену предками, та **запозичену**.

Питома (успадкована, корінна) лексика становить **90%** усього словникового складу нашої мови і включає слова, успадковані з періодів індоєвропейського, спільнослов'янського, давньоруського, та слова, що виникли у період формування мови української народності й української нації.

Найдавніший шар (I) питомої / корінної лексики – **слова** (точніше, корені слів), засвоєні з часів **індоєвропейської мовної єдності** (спільні для багатьох індоєвропейських мов, зокрема санскриту, грецької, латинської, германських, романських, слов'янських та ін. Сьогодні індоєвропейськими мовами розмовляє половина людства, об'єднана у 10 мовних груп) і зберігаються у них із незнаними відмінностями (фонетичними, словотвірними). Спільно індоєвропейська мова існувала в V-IV тисячоліттях до н.е. на півдні сучасної України. Її носії розселилися по Європі, Кавказу, Індійському півострові, Середземномор'ю.

Із тих часів українською мовою успадковано кілька сотень назв предметів, понять, явищ, які об'єднуються в групи:

- 1) **назви спорідненості**: *отець, мати, син, дочка, брат, сестра*;
- 2) **назви частин тіла**: *око, вухо, ніс, зуб, брова, лікоть*;
- 3) **назви рослин, тварин, птахів, риб, комах**: *береза, верба, дуб, клен, зерно, льон, солома, вовк, вівця, олень, звір, молоко, яйце, вовна, щука, русак, оса, муха*;
- 4) **назви предметів і явищ навколишнього середовища**: *земля, небо, вода, вогонь, сонце, день, ніч, вітер, зима, весна, море*;
- 5) **назви основних дій і функцій, пов'язаних із людиною**: *жити, бути, іти, їсти, брати, дати, орати, вмerti, кувати*;

б) позначення розміру, кольору: *малий, довгий, вузький, білий, жовтий, зелений, новий, світлий*;

7) числові назви: *один – вісім, десять, сто, тисяча*;

8) займенники (особові): *я, ти, ми, ви*;

9) прислівники: *там, тут, де*.

Після розпаду індоєвропейської мовної єдності виникли нові, однією з яких була слов'янська. Спільнослов'янська мовна єдність існувала від початку II тисячоліття до н.е. до VI ст. н.е. Слова, успадковані з цього періоду, утворюють **другий ярус** питомих слів – **спільнослов'янську лексику**, - успадкованих усіма або більшістю слов'янських мов. Спільних у слов'янських мовах слів налічується приблизно 2 тисячі. Зіст.:

в українській мові - *вітер, гіркий*

в російській мові - *вѣтер, горький*

у білоруській мові - *вецер, горкі*

у чеській мові - *vitr, hořky*

у польській мові - *wiatr, gorzki*

у болгарській мові - *вятър, горчив*

у сербській мові - *ветер, горак*.

Часто ці слова звучать однаково у різних слов'янських мовах, а означають різне, типу рос. *неделя* – укр. *неділя*, чеське *позор* – рос. *позор* – укр. *позір*. Лексеми цього прошарку поповнили ті самі тематичні групи, що були і в першому, і відбили зміни у матеріальному і духовному житті слов'ян: *внук, сват, дід, вітчим, мачуха; тіло, чоло, губа, шия, горло, ніготь, палець, плече, ребро, язик, тім'я; свіча, дзеркало, шуба; сиріжка, печериця, кропива, лобода, ягода, малина, пшениця, жито, ожина, диня; віл, кінь, пес, змія, птах, окунь, комар, жук, сорока, яструб; страва, сало, пиріг, сковорода; буря, іскра, рілля, весло, шило, вила, кузня, стойня; в'янути, плакати, рости, пекти, киснути, боятися, кричати, рубати, воювати, мстити; молодий, хитрий, мудрий, гордий, босий, високий*. Крім цього, важливу частину спільнослов'янської лексики складають слова на позначення **абстрактних понять**: *диво, ласка, лад, кривда, радість, честь, блуд, стид, кара, свобода, тривога*; **займенники** *той, наш, хто, весь*; окремі **прислівники**: *мимо, скоро, гірко, мало, високо* тощо.

Цей прошарок складає **ядро нашого словника** і є базою для творення нових лексем.

Третій шар успадкованої лексики – **спільносхіднослов'янські слова**, що походять із східнослов'янської діалектної зони, яка існувала від VI ст. н.е. до становлення окремих східнослов'янських мов і риси якої частково відбилися у давньоруській мові. З того періоду з'явилися слова: *дядько, племінник, діти; тулуб, щока; жайворонок, снігур, зозуля, кажан, білка, собака, кішка; крига, метелиця, снігопад, урожай, ярина, озимина; кочерга, скатерть, пряник, яловичина, гречка, щавель; пекарня, горниця, мельник, кожум'яка, пивовар, п'яниця, брехун; вулик, коромисло, корзина, віршовка, віжки; дешевий, милий, любий, куций, верткий, хоробрий, сміливий; балувати, привикати, ударити, чахнути, мітити; зовсім, сьогодні, тепер, спасибі,*

ненароком, поневолі, так-сяк; сорок, дев'яносто, півтора та ін. Такі слова наявні в українській, російській та білоруській мовах.

У давньоруській мові й пізніше з'являються слова, властиві лише українській мові, корені яких не мають точних і прозорих формальних або семантичних відповідників в інших мовах. Це **власне українські** або специфічно українські **слова (IV шар)** – кількісно найбільша і найрізноманітніша група питомої лексики, творення якої відбувається постійно. Ці слова легко розпізнати, бо саме ними наша мова відрізняється від інших східнослов'янських мов у фонетичному (*повітря, ремінь, гарбуз, хист*), словотвірному (*квасолина, біганина, сіяч, скрипаль, водій, довжелезний, прізвище, супутник, поверх, передмова, абстрагуватися, коригування*) відношеннях. Такі слова складають основу української лексики і формують національні ознаки нашої мови. Специфічно українські слова поповнили різні тематичні групи: *смуга, вибалок, година, злива, сніговиця; курча, цуцик; куліш, млинці, борщ, бублик, вергуни, вареники, пампушки, холодець, узвар, паляниця, горілка, наливка, слив'янка; штани, спідниця, хустка, чобіт, черевик, капелюх; гривна, намисто, стрічка; причілок, садиба, хвіртка, одвірок, пташарня, горище; чарівний, лютий, яскравий, коханий; втручатися, зрікатися, хвилюватися, спостерігати*. Чимало власне українських слів є серед неповнозначних слів, як-то: *поміж, поза, з-посеред, щоб, зате, нібито, немовби, якби, нехай, якраз, либонь* та ін.; слова, що виражають ставлення мовця до висловлюваного, етикетні формули: *мабуть, безперечно, звичайно, геть, овва, добридень, добраніч, перепрошую, даруйте, вибачайте* та ін.; прислівники: *будь-що-будь, вдосвіта, взагалі, відтак, внаслідок, вперше, заздалегідь, горілиць, обмаль, позаторік*. Так, в українській мові склалися специфічні словотвірні типи, за якими утворені десятки й сотні слів, властиві тільки нашій мові, наприклад, назви осіб за професією чи видом діяльності – за допомогою суфіксів *-ець, -ар (-яр), -ач (-яч), -ник*.

Упродовж існування українська мова збагачує свій словниковий склад за рахунок запозичень з інших мов. Найчастіше запозичуються слова. **Власне лексичні запозичення становлять 10%** і уможливлюються внаслідок контактів з іншими народами у різних сферах (політичній, економічній, культурній, військовій тощо). Засвоєння іншомовних слів відбувалося у найдавніші часи (наприклад, ще у спільнослов'янський період з'явилися запозичення з латинської (*осел, лев, оцет, вино, капуста, котел, млин*), старогрецької (*огірок, вишня, мак, левада, корабель*), германських (*хліб, оселедець, віск, скло, дошка, король, гріш, колодязь, якір*) мов, які пізніше перейшли в українську мову), не припинилося воно й зараз, навіть стало активнішим (наприклад, слова *космос, телевізор, відеофільм, менеджер, маркетинг, дайджест* увійшли в українську мову упродовж останніх десятиліть, років).

Лексика, запозичена з інших мов, **за давністю запозичення і ступенем засвоєння** поділяється на **запозичені слова** загалом (ті, що фонетично і граматично пристосувалися до української мови, типу *базар, бандура, борт, козак, лінія, пальто, торба, троянда, ярмарок*, імена людей) та **іншомовні слова** (зокрема ті, що зберігають ознаки свого походження у формі,

семантиці, а значить усвідомлюються мовцями як чужорідні, типу *аудиторія, ательє, гіацинт, еллін, інфраструктура, консьєрж, папараці, саундтрек*). З часом іншомовні слова можуть переходити у розряд запозичених.

Запозичення слів здійснюється різними шляхами:

безпосередньо (прямі) / через посередництво інших мов (опосередковано)

польськ. → укр. (*барвінок, повидло, хвороба, уряд, хлопець, бавитися, помаранча*)

франц. → нім. → укр. (*маршрут*)

лат. → франц. → укр. (*візит*)

чеськ. → польськ. → укр. (*влада*)

араб. → італ. → нім. → укр. (*цукор*)

татар. → укр. (*сарай, карий*)

рос. → укр. (*завод, паровоз, гармоніст*)

у с н и й

при безпосередніх контактах мов, якщо у них різні графічні системи, наприклад, з грецької мови: *огірок, квасоля*

п и с е м н и й

за умови віддаленості мов у часі, наприклад, з латини, старогрецької, тюркських мов: *аудиторія, олімпіада, мангал*

калькування

(запозичення значень, морфемної структури слова із частковою зміною звукового складу)

рос. → укр.: *сотрудничество, літературоведение* –

гр. → укр.: *полісемія, орфографія* –

З часом запозичень виокремлюють 4 шари слів: стародавні (до XIV ст.), старі (до XVII ст.), нові (XVIII – XIX ст.), новітні (з XX ст.).

До стародавніх запозичень із слов'янських мов (15%) належать **старослов'янізми** – слова, засвоєні давньоруською й успадковані українською мовою із старослов'янської, найдавнішої літературно-писемної слов'янської мови, сформованої у IX столітті Кирилом та Мефодієм на основі македонського діалекту староболгарської мови для перекладів релігійної літератури з грецької мови (*вражда, мста, ветхий, муж, творящий, отверзуться*).

Оскільки старослов'янська мова поширилася у Київській Русі після прийняття християнства й обслуговувала потреби церкви, суспільного життя, то вона збагатила українську мову перш за все релігійною лексикою:

Та чимало старослов'янізмів поповнили інші сфери:

Старослов'янізми мають певні звукові й словотвірні особливості.

Фонетичні ознаки їх такі:

1) неповноголосні звукосполучення **ра, ла, ре, ле** між приголосними відповідно до східнослов'янських [оро], [оло], [ере], [еле]: **враг** (ворог), **глава** (голова), **древо** (дерево);

2) звукосполучення **ра, ла** на початку слів відповідно до українських [ро], [ло]: **работа** (робота), **ладья** (діал. лодка);

3) звукосполучення **-жд-**: **вождь**, **ненарожденні**, **нужда**, **страждати**;

4) початкові звукосполучення [йе], [йу] відповідно до сучасних східнослов'янських [о], [у]: **елень** (олень), **езеро** (озеро), **єдин** (один), **єство**, **юнак**, **юдоль**.

Словотвірні ознаки старослов'янізмів:

1) іменникові суфікси **-знь-** (**приязнь**), **-ин-** (**твердиня**, **пустиня**, **Берегиня**), **-тель-** (**мыслитель**, **повелитель**), **-тв-** (**молитва**, **битва**), **-тай-** (**ратай**, **глашатай**), **-ств-** (**багатство**, **братство**), **-ес-** (**небеса**, **чудеса**);

2) дієприкметникові суфікси **-ащ-** (**-яш-**), **-ущ-** (**-ющ-**), **-м-**: **трудящий**, **грядущий**, **цілющий**, **неопалимый**, **знайомий**.

3) префікси **вос-** (**воз-**) (**воскреснути**, **возрадуватися**, **возлюбити**, **воздвигнути**), **со-** (соратник), **пре-** (**преподобний**, **премудрий**), **пред-** (**предтеча**).

4) частини складних слів **благо-**, **добро-**, **зло-**, **-град**: **благословити**, **благовісний**, **добродушний**, **злочин**, **Новоград**.

Такі морфеми є у багатьох сучасних словах, типу **роботящий**, **загребущий**, **невловимий**, **вихователь**, **представник**, **благоустрій**, **престарий** та ін.

Семантико-стилістичні ознаки:

1) назви релігійних понять:

2) назви абстрактних понять:

Частина слів старослов'янського походження у сучасній мові стала загальноновживаними:

Деякі з них вживаються паралельно зі словами корінної української лексики: **уста – губи**, **пустиня – степ**. Нерідко старослов'янізми відзначаються урочисто-піднесеним характером (зіст.: **істина – правда**, **ректи – говорити**, **священний обов'язок**), тому вони нерідко використовуються у художній літературі із спеціальною стилістичною метою: для створення урочистого, піднесеного настрою, як засіб гумористичного чи сатиричного зображення дійсності, для змалювання історичних подій. Наприклад:

*Німим **отверзуться уста**. Прорветься слово, як вода.*

*І **дебрь – пустиня** неполита, **цілющою** водою **вмита** прокинеться...*

(Т.Шевченко)

*За **богами – панства**, **панства в сребрі та златі!***

(Т.Шевченко)

*Уклін **чолом** народу, що рідну мову нам зберіг.*

(О.Олесь)

До стародавніх запозичень із неслов'янських мов належать **тюркізми** – запозичення із тюркських мов. Вони зумовлені воєнними, торговельно-економічними контактами із тюркськими народами (авари, хазари,

печеніги, половці, татари) і відбувалися переважно усним шляхом з IV-V століть. Чимало назв, що стосуються побуту, прийшли у період татаро-монгольської навали.

Тюркізми називають:

- явища природи:

- поняття адміністративно-політичні, фінансово-економічні, військові:

- поселення, будівлі:

- тварин, рослин і понять, пов'язаних із тваринництвом:

- продукти харчування:

- одяг і предмети побуту:

Для тюркізмів характерні фонетичні особливості:

1) повторення одного і того ж голосного звуку у всіх складах слова: *баклажан, майдан, барабан, Самара, бунчук, сундук, урюк*;

2) наявність специфічних кінцевих або початкових звукосполучень: *табак, Токмак, алича, курган, Кагарлик, баштан, бахрома*.

У сучасній українській мові налічується близько 4 тисяч тюркізмів (без власних назв).

Засвоєння з грецької мови – **грецизми** – відбувалися в кілька етапів. Оскільки найдавніший період – ще до прийняття християнства (внаслідок безпосередніх контактів), то їх теж відносять до стародавніх засвоєнь. Греки мали поселення в Криму, Північному Причорномор'ї. З тих часів (V-VI століття) маємо в українській мові слова: *вишня, пальма, лавр, левада, троянда, мак, герань, м'ята, мигдаль, лимон, корабель, парус, канат*.

Після прийняття християнства через старослов'янську мову із старогрецької в українську потрапили слова релігійної тематики (*ангел, ікона, ідол, ладан, монах, псалом*), а також імена (*Анатолій, Андрій, Василь, Ірина, Катерина, Микола, Оксана, Олена, Софія*).

У XVI – XVII століттях грецька мова вивчалася в українських школах. Відтоді і в подальшому запозичення з грецької мови пов'язані з розвитком науки, культури: *алфавіт, граматика, біологія, історія, математика, теорема, аналіз, метод, бібліотека, бром, йод, хор, театр, драма, дифтонг, автономія* – старі запозичення.

У подальшому українська мова з грецької запозичила й окремі словотвірні елементи, які вживаються як для творення нових слів на основі іншомовних, так і питомих українських: корені *-авто-, -агро-, -аеро-, -біо-, -гео-, -гідро-, -ізо-, -філ-*; префікси *а-, ан-, анти-, архі-*; суфікси *-іт-, -ит-, -навт-* (*автогонка, агропромисловий, біосфера, геологія, гідротурбіна, слов'янофіл, аморальний, архідавній, антинародний, бронхіт, космонавт*).

Фонетичні ознаки слів грецького походження такі:

1) наявність голосних звуків *е, а* на початку слова:

2) наявність звука *ф* у будь-якому місці слова:

3) наявність звукосполучень приголосних *кс, пс, мв, мп, ск*:

Запозичення з латинської мови – **латинізми** – з'явилися ще у спільнослов'янський період (*вино, оцет, капуста, осел, лев, млин*), з давньоруського періоду успадковано слова *коляда, баня, фортуна, орнамент* – стародавні засвоєння. Активніше запозичення латинізмів відбувалося у XV – XVI століттях, коли латинську мову вивчали у навчальних закладах України (*школа, квадрат, мотор, календар, оренда, термін, матеріал*) – старі запозичення. Нові латинізми входили в українську мову через польське посередництво, менше – через французьке, німецьке, російське.

Слова латинського походження є назвами понять суспільно-політичного життя (*декларація, агресор, декрет*), науки (*вектор, глобус, дифузія, меридіан, синус, формула*), офіційно-ділової сфери (*документ, резолюція*), юриспруденції (*адвокат, апеляція, кодекс, нотаріус, прокурор, юрист*), військової сфери (*дистанція, окупація*), педагогіки (*аудиторія, декан, доцент, екзамен, конспект, консультація, клас, ректор, студент, університет, факультет*), медицини (*ампутація, ангіна, консилиум, фурункул*), імена людей (*Віктор, Максим, Павло, Марина, Маргарита, Наталія, Юлія*).

Латинізми становлять основу усіх назв у біології, ботаніці, анатомії, багато їх у музиці, кібернетиці, моді.

Ознаки слів латинського походження:

1) наявність початкових звукосполучень **ци, це, йу** :

2) префікси **екс-, ім-, інтер-, ре-, де-, контр-**:

3) основи на **-ат, -ент, -ум, -ус, -тор**:

У числі стародавніх запозичень – **старогерманізми**, які проникали ще в III – IV століттях, коли готські племена заселяли південь сучасної України. Саме тому частина таких слів сьогодні уже втратили ознаки свого походження: *дратва, лантух, стельмах* та ін. У часи Київської Русі і пізніше існували безпосередні зв'язки (економічні, політичні, династичні) з німецькими рицарями, з'явилися слова *бук, князь, герцог, витязь, Гліб, Ігор, Олег, Аскольд, Ольга*. Із XIV ст. через польську, чеську мови в українську прийшли лексеми *бавовна, гендель, друшляк, крам, рахувати, ринок, пуд, фунт, шеляг, ярмарок; друк, шриффт, дріт, дах, муляр, плomba; арфа, лютня, флейта; барва, маляр* та ін. (це старі запозичення).

Більшість запозичень з німецької мови, які є сьогодні в українській мові, припадає на XVI – XVIII століття – старі й нові засвоєння (безпосередньо або через посередництво чеської, російської мов). Германізми стосуються:

- військової справи: *штурм, штаб, офіцер, солдат, єфрейтор, командир*,

- техніки і будівництва: *верстат, кран, шланг, цех, майстер, масштаб*,

- культури і мистецтва: *балетмейстер, гастролі*

- торгівлі й побуту: *бухгалтер, банк*,

- спорту:

Ознаки слів німецького походження:

1) специфічні звукосполучення *мп, шт, ай, ей*:

2) початковий *ц* :

3) складні слова без єднальних голосних:

За даними словників, у сучасній українській мові налічується понад 1 тис. німецькомовних лексем (крім спеціальних термінів), повністю освоєних у нашій мові.

Слова з французької мови – **галліцизми** – активно проникали в українську мову з XVIII століття (н о в і з а п о з и ч е н н я) безпосередньо, а також через польську, російську мови. Вони стосувалися:

- військової сфери: *марш, десант, партизан, салют, парад, патруль,*

- суспільно-політичного життя: *бюро, бюлетень, дебати, кар'єра,*

- мистецтва й літератури: *актор, ампула, анонс, антракт, афіша, балет, бомонд, водевіль, ескіз, жанр, журі, каламбур, ложа, натюрморт, маскарад,*

- одягу: *блуза, вуаль, галіфе, гофре, жабо,*

- будівництва, архітектури: *алея, барельєф, бульвар, гараж, кабінет,*

- побуту: *абажур, антрекот, бульйон, браслет, флакон, шифон,*

Фонетичні й морфологічні особливості галліцизмів:

1) специфічні звукосполучення : *уа* (*буржуазія, кулуари, експлуатація*), *ам, ан* (*асамблея, тампон, авантюра, жанр*);

2) пом'якшені губні та *к*: *бюро, пюре, кювет;*

3) специфічні суфікси: *макіяж, екіпаж, реверанс, сапер, бульйон;*

4) невідмінюваність іменників: *журі, резюме, жалюзі, кашпо;*

5) наголошеність останнього складу: *партер, шофер, конференсьє.*

Запозичення з італійської мови в українській з'явилися у XVII – XVIII століттях (с т а р і т а н о в і). Вони стосуються переважно:

- музичного мистецтва: *адажіо, дуєт,*

- побуту (небагато слів): *вермішель, макарони,*

- фінансово-економічної галузі: *банк, банкрут,*

- будівництва: *арка, балкон, бароко,*

З італійської мови походять і такі слова, як *аварія, агрус, баул, браво, бандит, казино, лаванда*, котрі є н о в і т н і м и з а п о з и ч е н н я м и.

Запозичення з англійської мови – **англізми** – з'явилися в українській з XIX століття (н о в і з а с в о є н н я) через російську, польську, німецьку мови. З II половини XX століття їх кількість у нашій мові дуже зросла (н о в і т н і з а с в о є н н я) у зв'язку з важливою роллю англійської мови у світі (це мова

міжнародного спілкування, основний засіб здобуття наукової та іншої інформації) і в результаті безпосередніх контактів з англомовним світом. Є відомості, що $\frac{3}{4}$ усіх запозичень у сучасну мову складають саме англізми. Сьогодні англійську мову називають „латиною ХХ століття”. Англізми називають поняття, пов’язані з

- побутом: *джем, кекс, пудинг, сандвіч, торт, ром, пуни, бар, торг, смокінг, джемпер, піжама, піджак, френч*;

- мореплаванням і військовою справою: *аврал, докер, мічман, танкер, траулер, катер, яхта, шквал, танк, шрапнель, снайпер*;

- суспільно-політичним життям та економікою: *бізнес, бойкот, бюджет, мітинг, маркетинг, менеджер, клуб, лідер, офіс, рекет, чек*;

- спортом: *футбол, волейбол, хокей, бокс, теніс, матч, старт, гол, чемпіон, спортсмен, форвард, тренер, фініш, рекорд*;

- культурою: *дизайнер, джаз, клоун, мейкап, парк, фільм, хобі, шоу-бізнес*;

- технікою: *бульдозер, ескалатор, комбайн, трактор, трамвай, тунель, лайнер, комп’ютер, принтер, дисплей, файл*.

О з н а к и а н г л і з м і в:

1) наявність звукосполучень *ай, ей* у середині слова:

2) звук *дж*:

3) основи на *-інг, -инг*:

Багато письменників і вчених вважають, що кількість англізмів, наприклад, у мові сучасної преси, науки, перевищує умовну норму, яка дозволяє мові зберегти свою самобутність.

В українській мові є лексичні запозичення й з інших мов, але вони не такі багаті (численні) у зіставленні з розглянутими: з голландської мови походять слова, пов’язані з мореплаванням (*боцман, матрос, мічман, лоцман, шкіпер, шлюпка, трюм, трап, каюта, верф, гавань, бакен, фарватер*), а також деякі побутові назви (*апельсин, картуз, ситець, дюйм*); з іспанської – *армада, гітара, какао, кокаїн, москити, сигара, серенада*; з португальської – *кобра, макака, фазенда* та ін.

Українська мова активно засвоювала слова зі слов’янських мов: *п о л о н і з м и* – з польської (*герб, краков’як, повидло, полковник, ратуша, рота, скарга, шикувати, петрушка, барвінок, скарб, місто, ліжко, майдан, підлога, посаг, хвороба, шибка, цимбали*), *б о г е м і з м и* – з чеської (*влада, гасло, замок, речник, часопис*), *м а д я р и з м и* – з угорської (*чардаш, гуляш, наприка*), з *б і л о р у с ь к о ї* (*бринза, кукурудза, мамалига, плой, тойстра*), з *б і л о р у с ь к о ї* (*дъоготь, кажан, калач, хазяїн, бадьорий*). Здавна відбувалися засвоєння з російської мови – *р о с і я н і з м и*. Спочатку вони були поодинокі, а потім – регулярні (з II Пол. XVIII ст.) (*самовар, сарафан, рудник, указ, посланець, цілинник* та багато ін.).

Запозичення є у різних мовах. Слова, поширені в усіх чи багатьох мовах з однаковим чи близьким значенням і звуковим складом, називаються **інтернаціоналізмами**. Ними стають слова з різних мов. Тривалий час

основними джерелами інтернаціональної лексики в українській мові були латинська і грецька мови. Так, латина становить лексичну основу для більше, ніж 30% слів із мов індоєвропейської групи, а в галузі медицини і фармації ця цифра перевищує 90%, включаючи як загальнонавчани, так і спеціальні наукові терміни. Для сучасних мов характерне масове входження англійських слів.

З а з н а ч е н н я м інтернаціоналізми досить різноманітні. Переважають слова, що називають:

- я в и щ а с у с п і л ь н о – п о л і т и ч н о г о ж и т т я: *революція, мітинг, імпічмент, республіка, дискусія, програма;*

- н а у к о в і т е р м і н и: *аналіз, аналогія, ангіна, історія, медицина, симпозіум, синтез, філософія, цивілізація;*

- п о н я т т я, п о в ' я з а н і з т е х н і к о ю: *мікроскоп, комбайн, ксерокс, трамвай;*

- п о н я т т я к у л ь т у р и: *бібліотека, драма, імідж, музика, портер, продюсер, режисер, сопрано, театр, тенор;*

- п о н я т т я з і с ф е р и о с в і т и: *лекція, педагог, професор, студент, університет, факультет;*

- п о н я т т я с п о р т у: *бокс, олімпіада, спорт, спортсмен, стадіон, футбол, хокей;*

- в і й с ь к о в а с ф е р а: *армія, адмірал, бомба, офіцер, танк, штаб, штурм;*

- п о б у т о в і п о н я т т я: *ательє, готель, кафе, курорт та ін.*

Серед іншомовної лексики виділяють такий розряд, як **екзотизми** (ксенізми) (з гр. – чужий, іноземний) – неперекладні слова (або й словосполучення) з різних мов для позначення своєрідних реалій життя інших народів чи країн. Це можуть бути реалії американські, британські, східні тощо:

- у с т а н о в и: *бундестаг, меджліс, сейм, костел, мечеть;*

- п о с а д и, п р о ф е с і ї, з в а н н я: *брокер, гейша, дилер, коп., клерк, канцлер, леді, містер, мер, полісмен, рейнджер, спікер, тореадор;*

- ж и т л а, п о с е л е н н я: *аул, вігвам, вілла, кишлак, фазенда;*

- н а з в и о д я г у: *блейзер, кімоно, паранджа, сарі, свінгер;*

- н а з в и с т р а в, н а п о ї в: *барбекю, равіолі, sake, текіла, хот-дог, чебуреки, шаурма;*

- в и д и с п о р т у: *дзюдо, карате, самбо, сумо;*

- я в и щ а к у л ь т у р и: *вендета, діснейленд, рамазан, тамтам, фієста, ханука;*

- н а з в и г р о ш о в и х о д и н и ц ь: *долар, євро, пенні, тугрики, юань.*

Ще один розряд іншомовної лексики – **варваризми** (з гр. – властивий іноземцеві). Це слова (звороти), що не стали загальнонавчаними, повністю не освоїлися в мові і вживаються для відтворення місцевого колориту, надання певних забарвлень: *мас-медіа* (ЗМІ), *о'кей* (все гаразд), *от кутюр* (висока мода), *тет-а-тет* (сам-на-сам), *тера інкогніта* (невідома земля) та ін. Часто ці одиниці відтворюються графікою мови-джерела:

лат.	<i>alma mater</i>	-	букв. <i>мати-годувальниця</i>
	<i>fata morgana</i>	-	<i>марєво</i>
	<i>homo sapiens</i>	-	<i>людина розумна</i>
франц.	<i>idee fixe</i>	-	<i>нав'язлива ідея</i>
	<i>merci</i>	-	<i>дякую</i>
англ.	<i>happy end</i>	-	<i>щасливий кінець</i>
	<i>yes</i>	-	<i>так</i>
	<i>VIP</i>	-	<i>поважна персона</i>
італ.	<i>finita la kommedia</i>	-	букв. <i>виставу закінчено</i>
	<i>evviva</i>	-	<i>хай живе</i>

Варваризми можуть невиправдано витіснити питомі слова. Так, багатьом французьким запозиченням відповідають українські слова, наприклад: *блондинка* – *білявка*, *вояж*, *тур* – *мандрівка*, *журнал* – *часопис*, *модерний* – *сучасний*, *монстр* – *потвора*, *презент* – *подарунок*, *прожектер* – *мрійник*, *шампінйон* – *печериця*. Запозичені слова поступово освоюються в українській мові, зокрема шляхом використання етимологічних частин, коли новоутворена лексема уже вважається питомим словом. Наприклад, від латинського *студент* або французького *авангард* з допомогою українських суфіксів утворюються уже питомі прикметники *студентський* та *авангардний*. Такі процеси свідчать про те, що запозичені слова міцно увійшли до лексичної системи української мови.

Названі розряди іншомовних слів вживаються в художньому, публіцистичному стилях для відтворення місцевого колориту, надання різних відтінків і забарвлень, наприклад:

Поїзд наближався до **Ваньярки**, коли на **пероні** з'явився **елегант** у чорних окулярах „**дипломат**” та **костюмі** з лавсановою ниткою. **Піджак** на ньому переливався **натуральним** сріблом дунайського оселедця і викликав у **пасажирів** жагуче бажання випити й закурити. До його **лакованих** черевиків, здавалося, бракувало тільки **смолянистих**, як і **чуб**, **тоненьких** вусиків „**а ля Дон-Жуан**”, **краватки** типу „метелик” і **золотої** „цибулини” – **годинника** з позолоченим ланцюжком, що мав **претензійно** звисати з бокової кишені **жилетки**.

Вони зупинилися одночасно: поїзд і оцей **периферійний фронт**, що **артистично** схрестив руки на грудях, ніби даючи можливість **новоприбулим** провідницям помилуватися собою... (О.Чорногуз)

Слово „**підзвітність**” [моральна] в даному **контексті** вимагає **коректив** чисто **термінологічних** і свідчить про **сугестивну інерційність стереотипізації** мислення. Можливо, це просто **генетично** усвідомлена потреба утримати **духовний баланс** в **життєво перспективній позиції**. Один **тепер** уже невідомий **філософ** колись висунув **своєрідну гіпотезу** морально-психологічної **компенсації** за умов **фізичної анігіляції** як **іманентного стимулу екстремально неординарних** людських вчинків, **неадекватного** для **різного типу індивідуальностей**. (Л.Костенко)

На жаль, у сучасному житті деякі мовці активно використовують екзотизми і варваризми, щоб засвідчити свою сучасність і поінформованість,

розумову або ділову перевагу: *установу* частіше називають *офіс* або *адміністрація*, *відділ* та *управління* – *департаментом*, *посольства* перетворили на *амбасади*, а *виставки* – на *експоцентри*.

Іншомовне слово – це перевірений засіб надати ваги третьорядним чи не надто престижним професіям: *помічник* → *референт*, *постачальник* → *провайдер*, *розповсюджувач* → *дистриб'ютор*, *перекупник* → *дилер*, *гуртовик* → *трейдер*, *товарознавець* → *маркетолог*, *охорона* → *сек'юриті*, *пірнальник* → *дайвер*, *підспівувач* → *беквокаліст*.

Це ті слова, про які ще у ХІХ ст. класик сказав, що ними можна „будь-яку капость таким чином висловити, що од неї війне зовсім не пакосями, а пахосями!”

В українську мову можуть запозичуватися слова не безпосередньо або через інші мови, а шляхом зняття копії з іншомовного слова, поморфемні переклади слів. Це **слова-кальки**. Вони поділяються на **с л о в о т в о р ч і**, коли слово перекладається з іншої мови засобами рідної мови за складовими частинами:

грец.	<i>polisemia</i>	>	<i>багатозначність</i>
лат.	<i>misericordia</i>	>	<i>милосердя</i>
франц.	<i>international</i>	>	<i>міжнародний</i>
англ.	<i>skyscraper</i>	>	<i>хмарочос</i>
нім.	<i>Weltschaung</i>	>	<i>світогляд</i>
польськ.	<i>wiarogodne</i>	>	<i>вірогідний</i>
рос.	<i>отличник</i>	>	<i>відмінник</i>
	<i>независимость</i>	>	<i>незалежність</i>
	<i>громкоговоритель</i>	>	<i>гучномовець</i> ;

с е м а н т и ч н і кальки – українське слово набуває значення, яке має його іншомовний відповідник. Наприклад, політичні поняття *лівий*, *правий* стали такими під впливом відповідних значень французьких слів; *мережа* < рос. *сеть*, *навантаження* < рос. *нагрузка*, *пісок* < лат. *арена*, *витрати* < тюрк. *личорич*, *печінка* < англ. *лівер*;

н а п і в к а л ь к и – використання іншомовних морфем разом з калькуванням:

<i>телебачення</i> < гр. <i>теле</i> ('далеко') і лат. <i>visio</i> ('бачення')
<i>міні-спідниця</i> < англ. <i>mini-skirt</i>
<i>чорнотал</i> ('порода плакучої верби') < тюрк. <i>кара тал</i>

Вадою сучасного українського мовлення є ненормативні кальки з російської мови:

<i>співпадати</i> (з рос. <i>совпадать</i>)	замість	<i>збігатися</i>
<i>приймати участь</i>	-	<i>брати участь</i>
<i>рахувати</i>	-	<i>вважати</i>
<i>являтися</i>	-	<i>являти собою</i>
<i>Приємного апетиту!</i>	-	<i>Смачного!</i>

Іншомовні слова у лексичному складі української мови підпорядковуються її фонетичній і граматичній системам. Однак їх звуковий склад та граматичне оформлення неможливо ні повністю зберегти, ні повністю змінити. На

українському ґрунті переважна більшість запозичень зазнає відповідних змін, тобто освоюється лексично, фонетично, граматично.

Л е к с и ч н е о с в о є н н я іншомовних слів полягає в тому, що чуже слово входить у нашу мову з певним значенням. Однак буває, що запозичені слова або зовсім змінюють властиве їм значення, або набувають нових відтінків. Наприклад, лат. *консиліум* ('нарада, засідання') в українській мові означає 'нарада лікарів'; англ. *тайм* ('час') в українській мові називає частину основного часу в деяких спортивних іграх. Конкретизацію або й розширення значень іншомовних слів можна простежити на прикладі назв із комп'ютерної сфери (назвемо значення слів у мові-джерелі: *сканер* – 'пильний споглядач', *сайт* – 'будмайданчик', *драйвер* – 'водій, кучер; рушій', *чип* – 'тріска', *дисплей* – 'показ, виставка', *чат* – 'балочка', *комп'ютер* – 'обчислювач').

П р и ф о н е т и ч н о м у о с в о є н н і не характерні для української мови звуки, звукосполучення замінюються максимально близькими. Так, українській мові не властиві носові голосні, як у польській і французькій мовах (*антураж*, *ксьондз*); у нашій мові немає дифтонгів, тому в словах німецького, грецького, латинського походження вони замінюються на сполучення голосного з приголосним (*автор*, *евфемізм*) або на їх місці вживаються два голосні звуки, що належать до різних складів (*гауптвахта*, *еуфілін*, *аудиторія*).

Іншомовний звук *h* передається в українській мові по-різному: гортанним *г* (*гільза*, *горизонт*, *гемоглобін*, *географія*), проривним звуком *г* (*грунт*, *ембарго*), задньоязиковим *х* (*Бетховен*, *хокей*).

Іншомовний звук *ф* та звукосполучення *ph*, *th* передаються звуками *ф* (*фабрика*, *факт*, *фігура*), *п* (*Панас*), *т* (*бібліотека*, *театр*), звукосполученням *кв* (*квасоля*).

Між двома голосними часто з'являється вставний звук *й* (*революці[йа]*, *ауді[йе]нці[йа]*).

У загальних назвах іншомовного походження відсутні подовжені приголосні звуки і однакові літери для їх позначення (*каса*, *група*, *атестат*, *алея*, *кореспондент*, *акорд*, *лібрето*).

П р и м о р ф о л о г і ч н о м у о с в о є н н і відбувається заміна не властивих українській мові форм та категорій, наприклад, втрата артиклів, зміна морфемної будови, частиномовної приналежності слів, набуття іншого роду.

Так іменникові закінчення *-ус*, *-ум* у словах латинського походження в українській мові зникли у переважній більшості слів (*акт*, *меридіан*, *документ*, *декрет*).

Іменник *пленум* в латинській мові – середнього роду, а в українській – чоловічого; *вуаль* у французькій мові – чоловічого роду, а в українській – жіночого; *папір* в німецькій мові – середнього, в українській – чоловічого роду.

Роляль у французькій мові перекладається як 'королівський', латинізм *кандидат* – 'одягнений в біле', *кредо* – 'вірю', *кворум* – 'яких достатньо', а в українській мові – це іменники.

Отже, в українську мову запозичено окремі звуки, морфемні, слова, зворо́ти.

Розрізняють кілька причин засвоєння іншомовних слів. По-перше, часто вони запозичуються разом із поняттям. Такі слова зазвичай не мають українських відповідників, наприклад, іменники *політика, футбол, пальто, університет, курорт, бухгалтер*; прикметники *бордо, індиго, фрез*. Другою причиною запозичень є прагнення деталізувати уявлення про предмет, назва якого вже існує в мові. Наприклад, слово *джем* означає різновид варення, *десерт* – солодощі, які подають після обіду; *госпіталь* – медичний заклад для лікування військовослужбовців і т.д. Третьою причиною запозичення є прагнення замінити описовий вираз, словосполучення одним словом: *транспорт* – замість „засоби пересування”, *мотель* – замість „готель для автотуристів”, *турне* – замість „подорож по круговому маршруту”, *круїз* – замість „подорож на пароплаві”.

Наявність іншомовних слів у мові є закономірним явищем, яке відображає зв'язки певного народу з іншими. І.Огієнко писав: „Одним із досить важливих факторів у справі розвитку мови є запозичення нею чужих слів із сусідніх мов, - воно завжди збільшує словникове багатство мови”.

Межі вживання іншомовних слів є дуже важливим питанням культури мовлення. Неодноразово проблема запозичення слів ставала предметом наукових дискусій, на яких обговорювалося питання, чи загрожують українській мові іншомовні слова, чи треба обмежувати потік запозичень тощо. З 20-х років минулого століття стало відомим явище *пуризм* – боротьба за чистоту рідної мови, коли були спроби викорінювання іншомовних слів, елементів в умовах творення національної термінології і уведення в мову штучних форм або слів. Пропонувалося, наприклад, вживати слова *неділка* – замість *атом*; *тягунець* – замість *магніт*; *стіжок* – замість *конус*; *рівник* – замість *екватор*; *землепис* – замість *географія*; *теплярня* – замість *оранжерея*; *побудка* – замість *інстинкт*; *жильник* – замість *кабель*; *прудка* – замість *апостроф*; *шкраб* – замість *учитель* та ін. Деякі з тих слів сьогодні вживаються у мові засобів масової інформації, в офіційно-діловій сфері, типу *спортовець, сиротинець, сталій осідок, садовина, городина, поземний, прямовисний, садова шкілька* та ін.

Безперечно, не можна штучно, силоміць викорінювати з мови усталені інтернаціональні терміни та інші запозичення, що міцно й широко увійшли у вжиток. У 90-х роках ХХ ст. не дістала підтримки у фахівців спроба авторів одного із словників очистити українську медичну термінологію від іншомовних слів (наприклад, пропонувалося здійснити такі заміни: *очник* – замість *окуліст*; *повитуха, баба-пупорізка* – замість *акушерка*; *дрібноживцевознавець* – замість *мікробіолог*; *вухоносогорлянокознавець* – замість *отоларинголог*; *гон'як* – замість *пульс*; *хробаковиця, хробакозапал* – замість *апендицит*; *горлянковивиця* – замість *ларингіт*).

Культура української мови проголошує не викорінення іншомовних слів, а вимогу не зловживати ними. М.Рильський у статті „Про іноземні слова” писав: „Без іноземних слів у культурній мові не обійтись. Але варто вживати їх тільки тоді, коли справді доконче потрібні – і, це вже безумовно, у властивому їм значенні...” У названій праці видатний поет і перекладач закликав відмовитись

від непотрібного прикрашання неточно або неправильно вживаними іноземними слівцями і наводить приклад: „Один науковий працівник, бажаючи зробити приємність іншому, сказав: „Нашому колективу дуже хотілося б, щоб цю роботу очолила така одіозна постать як ви”. Його спокусило, очевидно, „пишне” звучання іноземного слова „одіозний”, яке в його уяві асоціювалося, мабуть, із „грандіозний”, чи що. Коли тому науковцеві пояснено було, що термін латинського походження „одіозний” означає *ненависний, небажаний, неприйнятний* і т. ін., то він, звичайно, зніяковів. Але потяг до прикрашання своєї мови непотрібними і раз у раз неправильно чи неточно вживаними іноземними слівцями властивий багатьом нашим товаришам, і він, цей потяг, здається мені лихом, проти якого треба боротись і боротись”.

Питання про іншомовні слова має вирішуватися з точки зору потреби. Їх використання виправдане тоді, коли 1) відсутні точні українські відповідники, наприклад: *імідж, імпічмент, інавгурація, консенсус, толерантність*. Ці слова мають книжний характер, на відміну від близьких їм українських лексем *образ, недовіра, посвячення, згода, терпимість*. Деяким запозиченням в українській мові відповідають описові звороти (*піар, екстрадиція, саміт, спонсор* та ін.); 2) переслідуються естетичні або етичні міркування. Так з’явилися терміни *рептилії* – замість питомого *гади*; *суїцид* – замість *самогубство*; *гендерний* – букв. *статевий*; *обсценний* і *пейоративний* – замість *лайливий*; *урина* – замість *сеча* та ін.

Правда, історія мови свідчить, що запозичення з бігом часу можуть втрачати свої „ушляхетнювальні” властивості, набувають буденних відтінків і їх замінюють евфемізми нового покоління, зіст.:

<i>кадровик</i>	→ <i>менеджер персоналу,</i>
<i>пропагандист</i>	→ <i>піар-технолог,</i>
<i>асенізатор</i>	→ <i>оператор очисних робіт.</i>

З одного боку, запозичення усувають лексичні дублети, багатозначність українського слова, забезпечують взаєморозуміння, розширюють словник мови, а з іншого – притлумлюють її внутрішні сили та можливості. Тому слід уникати надмірного вживання запозичених слів, особливо тоді, коли вони не вносять нічого нового, типу *прожектор – мрійник, презент – подарунок, блондинка – білявка*.

Учені та культурні діячі різних народів до зайвих запозичень і тих, хто ними козирає, загалом ставилися неприхильно, підкреслювали інтелектуальну залежність любителів чужоземного, їхнє невміння думати самостійно, брак критичності й творчого підходу. Ось деякі з таких оцінок: Л.Толстой про псевдоліберальну інтелігенцію: вони „лише повторюють те, що Європа сказала, самі своїм розумом не думають”; польський письменник С.Лець, відомий автор афоризму, запропонував 11-ту заповідь „не чужослов!”; російський логік С.Поварнін: „Чим більше хтось уживає без потреби іноземні слова, тим імовірніше, що він не здатен до самостійного мислення”.

Запозичення фіксуються у спеціальних словниках іншомовних слів (СІС): академічний СІС за ред. О.С.Мельничука (1986 р.), СІС за ред. Л.О.Пустовіт